

לילך ניישטט-בורנשטיין
נטע בר יוסף-פז

פדגוגיה מתבוננת ותיקון עולם

מכון
חופ"ת

קואדום

מחשבה
חינוכית

איך אנחנו כותבים כשאנחנו מדברים על אהבה

דנה פריבר-חפץ

הִרְגַע אֲנִי לומד לכתב:

אֵשׁ וְחֶשְׁמֶל, לֵלֵא שְׁגִיאוֹת.

וְהִרְגַע אוֹחֶזֶת אֵשׁ בְּשִׁלְחֹן הַכְּתִיבָה

וְהַחֶשְׁמֶל בְּחֶדֶר

כָּבֵה.

לְאוֹרוֹ שֶׁל הַשִּׁלְחֹן הַבוֹעֵר

אֲנִי לומד לְתָאֵר

אֶת הָאֵשׁ

וְלַגְעַת בְּחֶשְׁמֶל!¹

"קורס כתיבה אקדמית" הוא שמה הפרוזאי של סדנת כתיבה אקדמית ואישית שלימדתי בשנים תשע"ז-תשע"ח במסלול לתואר שני באוצרות ואוריית חזותית בסמינר הקיבוצים.² עוד לפני כן הנחיתי כמה וכמה קורסים על כתיבה אקדמית לתארים ראשון ושני, אבל במסגרת הזו התאפשרו דברים חדשים. ייתכן שזה נובע מהאוריינטציה האמנותית של הסטודנטים, שכן רבים מהם אמנים, ואולי מן העובדה שאני כבר מתירה לעצמי לדבר במפורש על כתיבה בשפה של אהבה. במאמר זה אני מבקשת לבחון את מהלכה ואת תוצאותיה של הוראת כתיבה אקדמית כאשר היא נעשית בשפה של אהבה ומערכות יחסים (בין הכותבת לטקסט, בין הכותבת לקוראיה, בין הטקסט הנכתב לטקסטים אחרים); להתבונן כיצד עצם הדיבור בשפה כזו מטפח, ולעיתים אף מוליד, כתיבה אקדמית טובה, שהיא גם אישית, מלהיבה, מקורית ונוגעת; ולשרטט את התחנות במסע שעוברים הסטודנטים בסדנה - פיתויים רטוריים, סדר ואלגנטיות, הגינות וביקורתיות - בתהליך לימוד מיומנות הכתיבה, החל בפחד ועד לאהבה.

1 לסקלי, ח' (2009). שיעור אלף. בתוך באר חלב באמצע עיר: שירים (עמ' 147). עם עובד.

2 אני מודה לד"ר סיגל ברקאי ולד"ר טל דקל, ראשות התוכנית, על ההזדמנות, על ההתלהבות ועל שיתוף הפעולה; ולתלמידיי בסדנה הזו, שהתמסרו לכתיבה ולדרך ההוראה שלי ולימדו אותי רבות על הקשר בין אהבה לכתיבה.

פחד

למה בעצם לכתוב? ובפרט, למה לכתוב כתיבה אקדמית?

את השאלה הזו אני מפנה לסטודנטים בסדנה כבר בשיעור הראשון. הם שותקים. מישהי אמיצה אומרת: "כי מחייבים אותנו". "נכון", אני מודה, "ובהמשך הדרך הרבה פעמים אנשי אקדמיה כותבים כי זה נחוץ להתקדמות המקצועית; אבל אלה לא הסיבות העמוקות או הטובות לכתוב". סטודנטית אחרת מוסיפה בהיסוס: "כדי להגיד משהו?" "כן", אני עונה, "אבל למה דווקא בכתיבה אקדמית ולא למשל בטור דעה בעיתון או בבלוג, שקל יותר לכתוב אותם והם גם זוכים להרבה יותר קוראים?"

שתיקה.

כתיבה היא דרך לתווך את עצמנו לעצמנו ולעולם; מפרספקטיבה אקזיסטנציאליסטית אפשר לומר: כתיבה היא אחד האופנים של הקיום האנושי בעולם. כתיבה אקדמית היא מקרה פרטי של כתיבה, במדיום מסוים עם שפה וכללים משלו. אלא שהאחרונים פעמים רבות, רבות מדי, מערפלים ומשכיחים את מהותה ואת מטרתה של הכתיבה האקדמית, ובעיקר את הלב שיכול וצריך לפעום בה, שבלעדיו הטקסט האקדמי דל, משמים ומרתיע. אני חושבת על כתיבה במונחים בובריאניים של דיאלוג בין הכותבת לטקסט הנכתב, שבו צריך לפעמים לשאול את הטקסט מה נחוץ לו ולהקשיב לתשובתו.³ את כל זה אני אומרת לסטודנטים, והם לא כל כך יודעים איך להגיב.

"ספרו לי על הזוגיות שלכם עם כתיבה", אני מבקשת מהם. הם מופתעים, נבוכים. אני מתעקשת: "כתיבה היא עניין של מערכת יחסים. ספרו לי". מישהי שואלת למה אני מתכוונת ב"כתיבה", ואני מחזירה אליהם: "בכל מובן שתראו". לאט לאט הם מתחילים לספר. ראשונות מצביעות אלה המסתדרות מצוין עם כתיבה: הן כותבות היטב וגם נהנות מכך, עוד בבית הספר וגם בתואר הראשון. אחר כך מדברים אלה שכתובה עבורם הולכת בסדר, או טוב, ואפילו ממש טוב, אבל זמן רב לא כתבו וקצת איבדו את הביטחון. אחר כך מעיזות אלה שתמיד כותבות את ברכות יום ההולדת והחמשיריים למשפחה, ומספרות עם

3 בהגותו של מרטין בובר, דיאלוג (בלשונו: יחס של אני-אתה) הוא אפשרי גם בחיים עם "יצירים רוחניים", כלומר הוא יכול להתקיים גם בין אדם ליצירה אמנותית או עיונית. היצירה נתפסת כדיאלוג שבו עולה אידיאה מסוימת ברוחו של היוצר ותובעת ממנו כי יציא אותה מהכוח אל הפועל.

ניצוץ בעיניים כמה הן אוהבות את הכתיבה הזו. הן מתארות את ההתפעלות של הקרובים להן ממה שהן כותבות, אבל (וכאן הופך מבטן לעגום) עם הפורמליזם של הכתיבה האקדמית הנוקשה, ובעיקר עם כללי הציטוט ורישום הביבליוגרפיה, הן לא מסתדרות. לבסוף מרימים יד מהססת אלה שממש, אבל ממש, לא מסתדרים עם כתיבה. הם מדברים על חוסר אונים, על לחץ, על פחד. מודים שהם מנסים מאוד להתחמק מכתיבה בכלל ומכתיבה אקדמית בפרט. "אני חושב בדימויים ויזואליים", אומר לי אחד, "לא מסתדר עם מילים והפשטות". אחרים, שהעברית אינה שפת אימם, מדברים על מחסומי שפה. אבל עכשיו הוטלה על כולם חובת ההשתתפות בקורס הזה, והם מסתכלים בי בסקרנות ובחשש.

אני מקשיבה. אחר כך אני מספרת להם על הזוגיות שלי עצמי עם כתיבה - מערכת יחסים ארוכה וטובה, שיש בה הרבה אהבה והתנסות במגוון סוגי כתיבה: אקדמית, מסאית, משפטית, טיפולית וספרותית. לאחר מכן אני שואלת על מה לדעתם היו אוהבים לכתוב, מה מעניין אותם. שוב הם מופתעים: רובם המכריע לא חשב על כתיבה עיונית במונחים כאלה - הרי כותבים על מה שצריך, מה שהמרצה דורש, מה שנושא הקורס מכתב. אני מבקשת מהם לחשוב רגע על השאלה הזו ואז להוציא דף וכלי כתיבה ולכתוב במשך שבע דקות כתיבה אוטומטית. אני מסבירה את הכללים: כותבים בלי להפסיק, בלי לחזור לאחור ובלי לתקן, על כל עניין שעולה על הדעת; אם לא עולה שום דבר, אפשר לכתוב "אין מה לכתוב אין מה לכתוב אין מה לכתוב", וגם "די, שייגמר כבר העונש הזה" וכו' - רק לא לעצור. חלקם מתלהבים, חלקם מביטים בי בחוסר אונים ואפילו בייאוש. אני מתעקשת. "קדימה", אני אומרת, "מתחילים".

הם מתחילים. בדקות הראשונות נשמעים רחשים בכיתה: תזוזות של אי נחת בכיסא, הכנסה והוצאה של דברים מהתיק. מבטים מתרוצצים או פונים אל החלונות והחוצה. אני דוחקת במבטים תקיפים באלו שמתקשים: לכתוב, לא חשוב על מה, רק לא להפסיק. לאט לאט משתרר שקט. כולם כותבים. כשאני עוצרת אותם אחרי שבע דקות, חלקם מופתעים שכבר נגמר הזמן, חלקם משחררים אנחת רווחה על שהסתיים סוף סוף הנצח הזה. אני שואלת איך הייתה החוויה, אם נכתבו דברים לא צפויים. אחדים מהנהנים. אני שואלת אם מישהו רוצה לקרוא - את כל הטקסט או את חלקו. אצבעות מתרוממות. אני מזמינה את הכיתה להקשיב למי שקוראת ולשים לב לקשר הרגשי אל הטקסט - מתי עניין מסוים נוגע וחשוב לכותבת, ואם אפשר לחלץ מהטקסט

נושא משמעותי לכתיבה עיונית; ואת הקוראות אני מנחה לשים לב לדגשים שעולים כאשר הטקסט שכתבו נשמע בקול רם. טקסטים אחדים נקראים בקשב ונידונים מהפרספקטיבה האישית של הכותבים ושל השומעים. לאט לאט מתבהר שהעניינים האישיים שהכתיבה האוטומטית חושפת יכולים לשמש בסיס לכתיבה עיונית, כלומר שאפשר לכתוב כתיבה אקדמית על עניינים משמעותיים לכותבת ולחיה, והאפשרות הזו מרגשת ומעוררת סקרנות ומעורבות. אפשר לצאת לדרך.

מלכודות ופיתויים

כשנקודת המוצא קרובה לליבה של הכותבת, מתבקש להפנות את המבט אל שאלת ההתקבלות של הטקסט על ידי קוראיו, מהטעם הפשוט שחשוב לכותבת לשכנע את הקוראים בנכונות מסקנותיה ובצדקת עמדתה. בהקשר זה אינני מהססת לדבר במפורש, בעקבות ניטשה (Nietzsche),⁴ במונחים של פיתוי: לכתוב כך שהקוראים יתפתו לפתוח את המאמר ולהתחיל לקרוא בו, להמשיך בקריאה (גם אם אינם מחויבים לכך מסיבה זו או אחרת) ולהגיע עד סופו בתוך שהם מבינים אותו במידת האפשר ומשוכנעים בנכונות הטענות ובצדקת העמדות וההצעות המועלות בו. מהזווית הזו עולה תובנה חשובה בכתיבה, תובנה שפעמים רבות מדי נזנחת: כדי לכתוב צריך לא רק לחשוב מה רצוני לומר, אלא בעיקר מה רצוני שהטקסט יעורר בקוראיי וכיצד אני מבקשת שיפעל עליהם. מה אני מעוניינת שיוכלו להבין מתוך הכתוב, לחוות באמצעותו, ולחשוב בעקבותיו? כיצד מפתים קוראים ו"לוכדים" אותם ללכת כברת דרך עם הטקסט, כדי שיבינו אותו ויגיבו אליו באופן הרצוי לכותבת?

הדרך ללמוד את הדברים הללו מתחילה בקריאה. אני מדברת על הקשר בין קריאה לכתיבה, על כוח ההתוודעות לכתיבה של אחרים ועל הלמידה ממנה. אני מבקשת לכוון אותם "לקרוא כמו מרגלים", בלשונו של חיים באר.⁵ בשלב

4 כל כותב מבקש להשפיע על קוראיו לקבל את עמדתו, והוא עושה זאת בכלים הרטוריים העומדים לרשותו לפי כללי הכתיבה בשדה המקצועי שבו הוא פועל. ואולם פרידריך ניטשה בלט בתעוזתו כשדיבר במפורש על פיתוי כדרך לשכנע (שכן שכנוע רציונלי לפיו אינו אפשרי). בהקשר אקדמי מושג זה נתפס כמנוגד ל"אובייקטיביות מדעית". מבלי להיכנס לשאלה העקרונית בדבר עצם אפשרותה והיקפה של אובייקטיביות כזו (ראו בהמשך את החלק הרביעי במאמר זה, "בשבחי ההגינות", הנוגע בדרישה לאובייקטיביות או לביקורתיות אקדמית על מגוון היבטיה).

5 כפי שהתבטא במסגרת הרצאה באוניברסיטת תל אביב במסגרת הסדרה "ספרות פלוס".

הראשון אני מבהירה מהו מאמר אקדמי וממפה את הסוגות של כתיבה אקדמית (אמפירית-כמותנית, אמפירית-איכותנית ועיונית, והיחס בינן ובין מסה), עומדת על מאפייניהן ומבהירה שנתמקד במאמר עיוני (בגלל תחומי ההתמחות שלי ובשל מגבלות הסדנה). אני עומדת על חשיבות האוריינות הדיסציפלינרית - הכרת השיח וכללי הטיעון המקובלים בכל תחום - שאותה יהיה עליהם להשלים כל אחד ואחת בתחומם. על רקע זה אני מטילה עליהם את המשימה הראשונה: להביא לכיתה מאמר אקדמי שאהבו בצד רשימת נימוקים מפורטת מה אהבו במאמר ומדוע (בהמשך הקורס יתבקשו לכתוב באופן מנומק אילו פסקאות והיבטים של מסות ומאמרים אחרים שאביא הם אוהבים ואילו לא). ההנמקה מהותית בהקשר זה; אין מדובר באהבה שרירותית אלא בשימוש באהבה כבמצפן: להסתייע בה באיתור הטוב והיפה כדי לחשוף את מאפייניו, לגלות מה מפתה ולוודא אותם כדי שיוכלו ללמוד לפתות וללכוד את קוראיהם שלהם.

זו המשימה הראשונה בין רבות המוטלות על הסטודנטים במהלך הסדנה. למעשה, עליהם להשלים משימה כמעט מדי שבוע. אני מבהירה שאלה הדרישות מפני שלימוד כתיבה מצריך התנסות ומשובים מרובים. מייד עולה חרדה מהעומס הצפוי, ואני מנסה להרגיע: המטלות יהיו קצרות, ובמהלכן תיבנה בהדרגה מטלת הסיום: כתיבת מאמר אקדמי עיוני קצר. בכל זאת הם חוששים. אני מגייסת הומור. גם הוא אופן של פיתוי שאני מפנה כלפיהם, שהרי מלאכת הכתיבה ומלאכת ההוראה חולקות ביניהן מאפיינים משותפים רבים.⁶

בשבחי הסדר והאלגנטיות

להתמקדות בקומוניקטיביות ובפתיחות של הטקסט יש שתי פנים. כפי שניסח זאת על דרך השלילה פרד רודל (Rodel): יש שני דברים שאינם תקינים כמעט בכל כתיבה: האחד הוא הסגנון. השני הוא התוכן. אני חושב שזה פחות או יותר

6 אפשר לחשוב על הוראה כעל "כתיבה אקדמית בעל פה" ועל כתיבה אקדמית כעל "הוראה בכתב". בשני המקרים יש ניסיון ללמד דבר-מה את השומעים או את הקוראים; בשני המקרים לסגנון (הקרוי "פדגוגיה" בהקשר של הוראה) יש חשיבות מרובה; ובשני המקרים יש חשיבות מכרעת גם להיבט הרגשי (של המורה או של הכותבת ושל התלמידים או הקוראים), אם כי בהקשר הכתיבה האקדמית הנטייה הרווחת היא להתעלם מכך בשמן של "ניטרליות" או "אובייקטיביות מחקרית". מטעם זה אני מנסה לקשר מפורשות בין אופן ההוראה שלי, ובפרט ניסיונות הפיתוי שלי את הסטודנטים אל הכתיבה האקדמית, ובין סגנון הכתיבה האקדמית המתפתח שלהם.

מכסה הכול.⁷ אני מתמקדת כאן בסגנון ובמבנה. כשחושבים על כתיבה במונחים של מסע שבו הכותבת מוליכה את הקוראים, ועל הרצון לפתותם להמשיך במסע הזה עד תומו, מתבררת בבהירות הנחיצות של סדר ואלגנטיות.

"סדר" משמעו, בראש ובראשונה, חשיבה מסודרת, ולעניין זה שני היבטים עיקריים. האחד הוא הבנה והחלטה מה נחוץ לכלול ומה מיותר ומוטב להשמיט, ולמצער לציין רק בהערת שוליים. אלא שפעמים רבות דווקא המעורבות האישית בנושא מקשה לצמצם את היקף היריעה. אני דוחקת בסטודנטים להתאכזר ולחתוך "בלי סנטימנטים" ומציעה גלגל הצלה שסייע לי עצמי פעמים רבות להשמיט קטעים יקרים לליבי: לא למחוק כי אם להעביר לקובץ חדש שישמש בסיס לכתיבת מאמר או מאמרים אחרים. ההיבט השני הוא גיבוש הדרך ההגיונית להציג את הדברים מבחינת סדרם והיחסים הפנימיים ביניהם: מה נובע ממה, מה נשען על מה, מה נקודת המוצא ומה צריכה להיות המסקנה. אני מדגישה בפניהם שתיתכן יותר מדרך אחת לעצב מבנה טוב של מאמר, אבל כל דרך שיבחרו צריכה להתבסס על היגיון פנימי מוצק, וככזה הוא יהיה גם בהיר ומשכנע.

בדרך כלל ההיקף הרלוונטי של הטקסט וסדר הדברים מתבררים רק תוך כדי כתיבה. לא אחת קשה מאוד לדעת מה לכלול ואיך, והסטודנטים מתוסכלים: שוב ושוב הם כותבים, מנסחים מחדש, ושוב, ועדיין הסדר הטוב חומק מהם. יותר מכך, לעיתים עצם הגדרת הנושא מתעתעת בהם ואינה מתבהרת די הצורך כדי ללכוד אותה. אני חוזרת ואומרת להם שכתובת מאמר מחקרי ראוי לשמו היא מסע אל הלא-נודע, שחיפוש ותעייה הם חלק בלתי נפרד מהדרך. "הקשיבו לטקסט", אני אומרת, "שאלו את עצמכם ואותו: מה הוא צריך? ואיך?"

לאט לאט מתגבש הנושא. מתבהרים היקפו ומרכיביו. עם זאת, הרבה נחוץ עוד להתברר.

סדר (שיטתי, הגיוני) ואלגנטיות - מושג קשה להגדרה אך קל לזיהוי - צריכים לאפיין לא רק את המבנה הכללי של המאמר אלא גם כל חלק מחלקיו. בקריאה צמודה ודקדקנית של מאמרים בכיתה - בזוגות, ברביעיות או בפורום כיתתי - אנחנו מנתחים כל אחד מהחלקים הללו (תוך כדי התייחסות לדרישות ייחודיות בנוגע למבנה מאמרים כמותניים ואיכותניים); החל מהכותרות של המאמר

בכללותו ושל תתי-הפרקים שבו, שצריכות לתת מושג טוב על תוכנו וכן להיות מושכות ואלגנטיות (למשל, לא ארוכות מדי); עבור במבוא, שבו נחוץ להגדיר את הנושא ואת מושגי היסוד שעליו הוא מושתת, לעמוד על חשיבותו, להציג בתמצית את עיקרי הטענות ואת הרקע התאורטי ולהתוות מעין מפה המסייעת לקורא לצלוח את המאמר באופן מיטבי על ידי תיאור מהלך הדין; לאחר מכן גוף המאמר על חלקי המשנה שלו והסיכום; ולבסוף התקציר. כל אלה נבחנים מתוך פרספקטיבה המחפשת את תכליתו הפנימית של כל חלק, מתוך מחשבה על תפקידו בשלם האורגני שהוא הטקסט בכללותו.

לאחר גיבוש התביעה המבנית לסדר ואלגנטיות מגיע תורה של התביעה הסגנונית. אנחנו מנתחים יחד פסקאות קצרות מתוך מאמרים, עומדים על כשלים וגם על נקודות חוזק בניסוח. אני נותנת רשימה קצרה של כללי ניסוח בסיסיים (התאמה בין חלקי המשפט במין, במספר, בזמן ובצורת הפועל, פיסוק תקין, חלוקה למשפטים ולפסקאות וכיוצא באלה), אך מדגישה גם את חוסר היכולת ללמוד סגנון ראוי מתוך כללים. צידה השני של כתיבה טובה היא קריאה מרובה ומתבוננת בטקסטים טובים שכתבו אחרים.

בשלב הזה מוטלות על הסטודנטים משימות הכתיבה הראשונות במסע לכתיבת מאמר קצר משלהם: בחירת נושא ותיאורו בפסקת פתיחה קצרה וגיבוש מבנה ראשוני של המאמר המוצע בפורמט של תוכן עניינים, המתווה את חלקי המאמר המתגבש ואת היחסים ביניהם. בתוך כך אנחנו מדברים גם על תהליך הכתיבה ועל סדר כתיבת חלקיו של מאמר; למשל, שההקדמה נכתבת רק בסיום תהליך הכתיבה. בהמשך הלמידה יגיע גם שלב סגנון הניסוח. המטלות מבוצעות בתוך דיאלוג מתמיד המתבטא במשובים ממני וזה מזה, שבעקבותיו הם מגלים שגם מלאכת מתן המשוב מלמדת ומשפרת את יכולתם לכתוב.

בשבחי ההגיונות

בצד העיסוק בסגנון ובמבנה, דיון כיתתי במאמרים (שאת חלקם הביאו הסטודנטים ואחרים הבאתי אני) מעלה מאפיינים נוספים של "מאמר טוב", כמו מקוריות, מורכבות, עושר, ביקורתיות וידענות הנסמכת על ספרות מחקרית רלוונטית. אני מתמקדת בשני האחרונים. גם על אלה אני מדברת במונחים של מערכת יחסים עם הטקסט ועם הקוראים, הפעם מפרספקטיבה של הגיונות וכבוד.

7 מתוך הרצאה באוניברסיטת ייל, 1936. הדברים נאמרו בהקשר של כתיבה משפטית, אך למרבה הצער הם יפים גם למאמרים אקדמיים בתחומים רבים אחרים. אני מודה למיכל אהרוני על האזכור.

אישית. פתיינית. כזו הקוראת למעורבות אישית שבצידה מחויבות לסטנדרטים של כתיבה אקדמית טובה. לפעמים מכנים זאת "מצוינות".

אהבה

שיעור אחרון.

אני מקיימת אותו במרחב ההתבוננות של המכללה. חיוכי עונג מתפשטים על פניהם כשהם נכנסים ומתיישבים. באמצעות אופיו של המקום - החלל הרחב והעגול, החומרים המזמינים שמהם הוא עשוי, הישיבה הנמוכה על מזרנים, במעגל, האור המציף אותו - אני מבקשת לומר להם, בלי מילים, דבר־מה על תהליך הכתיבה ועל מה שהוא מצריך; דבר־מה שקשור לאש ולחשמל, ליכולת לגעת בהם ולכתוב אותם בלי שגיאות, גם בשפה אקדמית. נדמה לי שהם אכן שומעים.

אני עוברת איתם על הסילבוס, שכמה מכותרות הפרקים במאמר זה לקוחות ממנו. מציעה להתבונן בסילבוס כטקסט עיוני שמדגים כמה מהנושאים שעסקנו בהם, כדוגמת פתיינות רטורית, שיטתיות ואלגנטיות. אנחנו מדברים על כך שחלק ניכר מהדברים הללו מובנים רק בדיעבד, מפני שללא התנסות אינטנסיבית במלאכת הכתיבה לא ניתן להבין באמת את משמעות הגיונה הפנימי: מה נחוץ לטקסט ומה הוא מבקש.

ביני לביני אני מוסיפה את הצד השני של מערכת היחסים הזו: מה היה נחוץ לסטודנטים ככותבים ומה ביקשו לעצמם, כדי ללמוד לכתוב טקסט אקדמי טוב שהוא גם אישי, יצירתי ונוגע, כפי שאכן עשה רובם המכריע כמטלת הסיום של הסדנה. בראש ובראשונה נחוצה עצם העלאת האפשרות לחשוב על כתיבה אקדמית במונחים של אהבה, כפי שאני עצמי חווה אותה וכפי שהם יכלו לחוש מתוך יחסי שלי אליה. בהמשך לכך הכרחי להעלות את השאלה מה באמת חשוב לכל אחת ואחד מהם ומה מעניין אותם, ולעודד חיפוש תשובות לשאלות האלה מתוך עצמם, בסיוע משובים מחבריהם וממני. כאשר מתבהרות חשיבותו של הנושא שנבחר וקרבתו לליבם, נולדת המוטיבציה המאפשרת - לאחר אימון והתנסות חוזרים - תהליך כתיבה דיאלוגי עם הטקסט. מכאן הולכת ומתגבשת הבנת מאפייני הכתיבה הטובה מתוך הפרספקטיבה של הגיונה הפנימי ומתוך הרצון להנהיר את הדברים לקוראים ולפתותם מבחינה מבנית ורטורית. מזווית זו נתפסים ההיבטים הטכניים של הכתיבה, כדוגמת כללי הציטוט הביבליוגרפי, כפי שהם לאמיתו של דבר: מוסכמה שיש להקפיד עליה אך לא לייחס לה חשיבות מהותית.

אני פותחת ב"ביקורתיות" - מושג שאני מעדיפה על פני "אובייקטיביות". "ההגינות מחייבת", אני אומרת, "להיות ביקורתיים במידת האפשר כלפי מה שאנחנו כותבים, בכל היבט - הנחות המוצא, הנתונים שעליהם מסתמכים, הטענות, מהלכי הטיעונים, המסקנות". ביקורתיות חושפת התנגדויות וטענות נגד אפשריות ומתמודדת עימן ביושר, ובאופן זה היא הופכת את הטקסט למורכב, עשיר ומשכנע יותר. טוב יותר. וגם: מפתה יותר.

לאחר מכן אני מדברת על הגינות בהקשר של אופן השימוש בספרות משנית. אני פותחת בהבהרה על אתיקה בכתיבה ובהסבר מהותו של פלגיאט. למרבה הצער, הבהרה כזו נחוצה מאוד, מפני שסטודנטים רבים אינם מבינים שציטוט מקורות ללא מירכאות ובלי הפניה נאותה הוא בבחינת גנבה של קניין רוחני, על כל המשתמע מכך.

מלבד ההיבט האתי של ההכרח להבחין בין כתיבה מקורית לזו השאולה מאחרים, אני נוגעת גם ב"פורמליסטיקה בכתיבה", כלומר בכללים הטכניים של הציטוט ובאופן רישום הביבליוגרפיה שעליהם יש להקפיד. חלק מהסטודנטים מופתעים, אפילו נלחצים, משום שהדימוי שהיה להם על כתיבה אקדמית הציב את העניינים הללו במרכז הבמה, והנה אני ממצה זאת בהסבר קצר ומפנה אותם לאתר הספרייה כדי לראות בפרוטרוט כיצד מצטטים מקורות לפי השיטה הרלוונטית לתחומי עיסוקם. אף על פי כן נראה שעבור רובם ככולם, בשלב זה של חשיבה על כתיבה, ההיבט הפורמלי הזה מקבל את מקומו הנכון ואת משקלו הראוי.

לאחר ההבהרה האתית וצליחת המשוכה הפורמלית, אפשר לדון בהגינות ביחס לספרות משנית באופן מהותי. תחילה אני מדברת על דרכי מציאת ספרות משנית רלוונטית לטקסט המתבקשת מהגיונו הפנימי, על איגום של כמה מקורות ועל שילוב האמור בהם בטקסט הנכתב והולך. לאחר מכן אנו דנים ביחס בין מקורות למקוריות, המחייב הבהרה מתי הטקסט נסמך על ספרות משנית ובאיזה היקף, ומתי מדובר בתוספות מקוריות של הכותב. אני מדברת על חובת ההגינות בהצגת עמדות של כותבים אחרים. מתוך כך מתחדדת ההבחנה בין פרשנות ובין ביקורת, כמו גם ההבחנה בין ביקורת פנימית, הנמתחת מתוך הנחות היסוד של הטקסט ואימוץ נקודת המבט הבסיסית שלו, ובין ביקורת חיצונית, הנמתחת מתוך הנחות יסוד אחרות ונקודת מבט שונה מזו של הטקסט.

למעשה, אני מדברת על מערכות יחסים גם בין המאמר ההולך ונכתב על ידי כל אחת ואחד מהסטודנטים ובין מאמרים אחרים. אני עושה זאת בשפה

בצד זאת, גם בשלב סופי זה של הסדנה אינני מנסה לטשטש את האתגר הגדול הכרוך בכתיבת טקסט טוב בכלל, וטקסט אקדמי בפרט. אני בוחרת לסיים בשירה של רחל חלפי, "הצהרת כוונות":

זְהוּ נְסִיּוֹן לְהִקִּים חֶדֶר בְּתוֹךְ הַיָּם
 זְהוּ נְסִיּוֹן לְרַבֵּעַ אֶת הַמַּעְגָּל
 לְבָרָא סְפּוּר מִתּוֹךְ שְׁתִּיקַת הַסֵּלַע
 זְהוּ נְסִיּוֹן לְבַלֵּעַ רוּחַ
 לְהַשְׁתַּגֵּעַ עַל מָה
 שְׁאֵינּוּ רְאוּי לְהַשְׁתַּגֵּעַ עֲלָיו
 זְהוּ נְסִיּוֹן לְקַשֵּׁר מַיִם
 לְכָלֵל קֶשֶׁר קְבוּעַ
 זְהוּ נְסִיּוֹן לְכַלֵּא תְהוֹ בְּתוֹךְ רְבוּעַ
 זְהוּ נְסִיּוֹן הַגִּיּוֹנִי בְּהַחֲלֵט
 זְהוּ נְסִיּוֹן מַעֲשֵׂי
 הַיִּיטִי אֲמָרַת
 עִם סְכוּיִים טוֹבִים.⁸

הם מחייכים. גם אני. משתררת שתיקה.

לפני השיר החותם אני מזמינה אותם לשתף במה שחוו בסדנה, לספר מה למדו וגם מחשבות על מה כדאי לשפר. רובם אומרים שהיה מאתגר ותובעני, אבל מתגמל מאוד. "חשוב ללמוד לכתוב", הם מדגישים. הביקורת העיקרית שלהם היא שהקורס צריך להיות שנתי ולא סמסטריאלי, כדי שיוכלו להתנסות עוד בכתיבה ולקבל עליה משובים נוספים. חלקם מוסיפים שכל סטודנט צריך לעבור קורס כזה, ומוטב בשנה הראשונה ללימודיו.

באחת הקבוצות מבקש סטודנט לפתוח את סבב השיתוף. התרגשות ניכרת. "תשמעו", הוא אומר לקבוצה, "כשבאתי לכתוב את המאמר המסכם בקורס, קרה לי משהו שבחיים לא קרה לי, גם לא בשפת האם שלי - כתבתי שיר שיהיה מוטו למאמר". אני נפעמת. סטודנט אחר אומר: "הבנתי שלכתוב מאמר זה כמו לאצור תערוכה; אני רואה כמה התהליך יצירתי ואיך צריך להיות כאן היגיון פנימי".

אנחנו מקשיבים זה לזה בתשומת לב. הם נרגשים. אני נרגשת. רבים מהם אומרים במפגש הזה, וגם כותבים לי לאחריו, מילים חמות, אישיות יותר מהמשובים שאני בדרך כלל מקבלת בקורסים אחרים. מעבר להתייחסות אליי כמרצה ואל דרך ההוראה שלי, הם מדברים על עצמם ועל מה שעברו ומשתמשים במונחים של התמודדות ומסע. הם אומרים: "מסע משמעותי", "חוויה מיוחדת", "מעורר לחשיבה וקורא לדיוק", וגם: "סיפוק", "הנאה", "שמחה", "היכרות עצמית מעמיקה יותר", "השראה". "זוגיות טובה", כותב לי אחד בחיוף. הם מדברים על אהבה.